

Soukromé armády – nový element na mezinárodní scéně

Kevin O'Brien, Štefan Sarvaš

Soukromé vojenské společnosti, častěji však soukromé armády představují nový fenomén mezinárodních vztahů. I když tyto společnosti existovaly už v minulosti, jejich význam od konce studené války vzrůstá. Soukromé armády jsou spojeny s existencí války jako takové. Po Francouzské revoluci spojené se vznikem národních armád jim byla postupně dána nálepka žoldnérů v dnešním pejorativním pojetí, ale nikdy ze scény nezmižely. Rostoucí pozornost, která je jim věnována v posledních letech, je výsledkem několika faktorů. V první řadě faktem, že jde o subjekty, které se snaží vyplnit mezery na trhu. Jejich existence je dána především tržní poptávkou, která zde existuje. Po skončení studené války došlo k výraznému snížení počtů a k racionalizaci ozbrojených sil, což vrhlo na trh pracovních sil doslova miliony bývalých vojáků a pracovníků tajných služeb. Konflikty, které byly v době studené války do jisté míry konzervovány, kontrolovány a tlumeny soupeřením dvou velmocenských bloků, v 90. letech propukly naplno. Mnoho států OSN (a nejde jen o USA) je stále méně ochotno podílet se na řešení krizových situací a vysílat svá vojska do oblastí nepokojů. Svou roli sehrávají především obavy z domácích důsledků případných ztrát. Aby bylo vyplněno toto vakuum, objevuje se volání po efektivních a stabilních silách schopných rychlého nasazení. Soukromé vojenské společnosti představují i prodlouženou ruku zahraniční politiky některých zemí (zejména Spojených států, Francie a Velké Británie) a umožňují jim účast na aktivitách, do nichž by se jinak nemohly nebo nechtěly zapojit. Evidentní je i propojení mezi nadnárodními korporacemi a soukromými armádami. V neposlední řadě se objevují i úvahy o využití těchto společností v mírových operacích.

V současnosti se hodně často diskutuje o tom, zdali jsou zaměstnanci soukromých vojenských společností žoldnéři či nikoli. Podle Dodatku k Ženevské konvenci z roku 1977 je jako žoldněř definován každý, kdo:

- je speciálně rekrutován doma nebo v zahraničí, aby bojoval ve vojenském konfliktu;
- přímo se účastní ozbrojeného konfliktu nebo nepokojů;
- je motivován snahou o osobní zisk;
- má od strany zúčastněné v konfliktu slíbenou odměnu, která je vyšší než plat vojáků této strany;
- nepochází z místního etnika ani není obyvatelem území, které kontroluje jakákoli ze stran konfliktu;
- nebyl oficiálně vyslán státem, který se konfliktu neúčastní.¹

Soukromé společnosti specializující se na aktivity ve vojenské oblasti jsou často obviňovány ze žoldněřství. Ve skutečnosti je definice žoldněřství tak široká, že není problémem se vyhnout jakémukoli obvinění z těchto praktik. Podle zmíněné definice musí být žoldněř najat pro určitý konflikt, což v případě soukromých armád neplatí. Žoldnéři se musejí přímo účastnit nepokojů, přičemž většina soukromých armád zdůrazňuje, že jejich smlouvy tento bod neobsahují a orientují se zejména na poradenské aktivity, popřípadě na výcvik jednotek. Problémem je i dokázat, že jediným zájmem společnosti je soukromý zisk. Geoffrey Best tvrdí, že „*kteřýkoli žoldněř, který se nedokáže vyhnout této definici, by měl být zastřelen a jeho právník s ním*“.²

Definice soukromých armád

V rámci toho, co chápeme pod pojmem soukromé armády, můžeme najít množství odlišností a v podstatě můžeme tyto „armády“ rozdělit do čtyř základních skupin:

* *Žoldníci.* Jde v podstatě o tradiční vojáky, kteří byli v době Francouzské revoluce nahrazeni vojákem-občanem, jenž vzešel ze zavedení povinné vojenské základní služby. I nadále však mnoho zemí využívalo žoldněře, včetně takových zemí, jako byla Francie, Velká Británie a USA. V moderní době pojem „žoldněř“ získal pejorativní podtext především v souvislosti s aktivitami v některých afrických zemích. I přesto však žoldněři v tradičním smyslu stále působí i v 90. letech. K nejznámějším představitelům patří Francouz Bob Denard, který se podílel na odstranění vlády na Komorách v roce 1975 a 1978 a v roce 1995 vedl neúspěšný pokus o převrat. K dalším tradičním žoldněřům patří Ir „Šílený“ Mike Hoare nebo Belgičan Jean Schramme.

* *Soukromé vojenské skupiny a tzv. warlords.* Tyto skupiny představují ústup od tradičního žoldněřství. Jen v některých případech jde o skupiny mající určitou národní identitu. Ve většině případů jde o transnacionální seskupení, která jsou financovaná zemí, jež je schopna jim zaplatit, popřípadě jim dodat vojenský hardware, přičemž tyto skupiny plní určité úkoly ve prospěch uvedené země, především bojují za získání kontroly nad určitým územím nebo zdroji. Do této kategorie jsou často zařazeny i skupiny vedené tzv. warlords, které mají blízko k teroristickým organizacím, jsou nábožensky nebo politicky motivované (např. Islámské bratrstvo).

* *Soukromé (komerční) bezpečnostní společnosti.* Objevily se již v 16. století, kdy italské obchodnické rodiny najímaly bezpečnostní složky k ochraně vlastních obchodů proti konkurenci. Postupně se tyto společnosti vyvíjely do velkých koloniálních společností, jakými byla nizozemská Jan Compagnie nebo British South Africa Company vedená Cecillem Rhodesem. Tyto složky si vytvořila např. i britská Východoindická společnost a nizozemská Západoindická společnost. Často úzce spolupracovaly s národními jednotkami dislokovanými v britských nebo nizozemských koloniích. Ve 20. století se tyto společnosti objevily v 50. a 60. letech v Africe, v Asii a v Latinské Americe. V poslední době tyto společnosti působí zejména v oblasti ochrany personálu a zařízení, výcviku a kontrašpionáže. Příkladem mohou být Group 4, Control Risk Group, LifeGuard Management, KMS nebo Kroll Associates.

* *Soukromé vojenské společnosti.* Jsou výsledkem evoluce soukromých bezpečnostních společností. Na rozdíl od nich jsou organizovány na základě jednoznačných korporativních principů, mají např. správní radu, akcionáře a korporativní strukturu, jejich práce je jasně definovaná kontraktem. Soukromé vojenské společnosti vstupují i do vojenských operací, kterých se soukromé bezpečnostní společnosti neúčastní. K nejznámějším společnostem tohoto charakteru patří Executive Outcomes (JAR), Defence Systems Limited (Velká Británie), Military Professional Resources Incorporated (USA), Sandline International (Velká Británie), BDM/Vinnell Corp (Velká Británie), Air Scan (USA), Levdan (Izrael) nebo Ghurka Guard Limited (Velká Británie). Mnohé z uvedených soukromých armád mají úzké vazby na koncerny působící v oblasti získávání nerostů. V podstatě první společností tohoto charakteru byla WatchGuard International založená v roce 1967 ve Velké Británii sirem Davidem Stirlingem, zakladatelem SAS. I v tomto sektoru však existují rozdíly. Zatímco výše uvedené společnosti existují dlouhodobě, můžeme narazit i na „soukromé vojenské společnosti“, které vznikly jen pro jednu určitou akci, čímž se velmi blíží tradičním žoldněřům. Jde o jihoafrické společnosti, jako bylo Stabilco, Omega Support, SafeNet, francouzské Eric SA, Geolink nebo britské Security Advisory Services Ltd, Frontline Security Services atd.

Samotné soukromé vojenské společnosti můžeme ještě rozdělit na „aktivní“ a „pasivní“. Aktivní společnosti provádějí i bojové aktivity, zatímco pasivní jen výcvik a podporu. V tomto směru se např. Executive Outcomes a Sandline International otevřeně účastní bo-

jových aktivit. Společnosti, které jsou v současnosti chápány jako pasivní (Military Professional Resources Incorporated, Defence Systems Limited), však mohou velmi rychle rozvinout podobné schopnosti. O rozsahu jejich aktivit nejlépe vypovídá následující stručný profil nejvýznamnějších soukromých vojenských společností.

Executive Outcomes (EO)

Jde o společnost, která přitáhla nejvíce pozornosti sdělovacích prostředků a jejíž činnost vyvolala několik skandálů a kontroverzních diskuzí. Byla založena v roce 1989 Eebenem Barlowem, bývalým důstojníkem jihoafrických sil zvláštního určení. Několik expertů se domnívá, že vznik této společnosti byl iniciován snahou JAR obejít embargo na dovoz zbraní. Po rozpuštění některých jednotek jihoafrických ozbrojených sil (především těch speciálních) do společnosti vstoupilo mnoho odborníků. Společnost navázala úzké vztahy s britskými a jihoafrickými důlními společnostmi a podílela se na ochraně těžebních zařízení zejména v JAR, v Botswaně, v Namibii a v Angole. Nejvýznamnější byl kontrakt s těžební společností DeBeers. Společnost udržuje úzké vztahy s jihoafrickou i britskou vládou.

Významná byla zejména její účast v Angole. Do této země společnost EO vstoupila na požádání britských těžebních firem. Následně pak podepsala kontrakt s angolskou vládou a podílela se na výcviku jednotek MPLA, které byly nasazeny proti jednotkám UNITA. V roce 1993 společnost podepsala jednoletý kontrakt na 40 mil. \$. Do akce v Angole bylo nasazeno 500 zaměstnanců EO, kteří se zapojili do výcviku a pravděpodobně i do bojových akcí.

Od roku 1993 do současnosti se EO výrazně uplatnila i v mírové roli, a to zejména v Sierra Leone a v dalších afrických zemích, ale i v Kolumbii, v Indonésii a v Perském zálivu. Tato společnost demonstrovala výrazné schopnosti v oblasti udržení nebo nastolení míru a současně vyjádřila i svou připravenost spolupracovat s Organizací spojených národů a s některými dalšími regionálními uskupeními. Jedinou další společností, která se částečně blíží úspěchům EO, je britská Sandline International, která údajně úzce spolupracuje s EO i s britskou vládou.

Sandline International (SI)

Společnost fungující od roku 1993 se stala známá zejména v souvislosti se svým kontraktem na Papui-Nové Guineji, kde byla najata vládou, aby pomohla k potlačení rebelie na ostrově Bougainville. Značnou nespokojenost vyjádřila australská vláda, která zaměřila na tento kontrakt doslova světovou pozornost. Australská vláda poukázala i na to, že na zaplacení kontraktu použila vláda Papue-Nové Guineje asi 36 mil. \$, které obdržela v rámci hospodářské pomoci právě od ní.

Společnost zajišťuje vojenské a bezpečnostní služby pro různé vlády, přičemž dodržuje několik zásad. V první řadě musí jít o mezinárodně uznanou vládu, pokud možno zvolenou demokraticky. Pracuje i pro mezinárodní instituce, jako je OSN. Posledním možným partnerem jsou mezinárodně uznaná a podporovaná osvobozeněcká hnutí. Kontrakty musejí být jednoznačné z hlediska legislativního i morálního. Pokud možno, zapojení SI by mělo mít souhlas západních vlád. Činnost vykonává jen v rámci teritoria země, která ji najala.

Škála aktivit SI je široká. Tato společnost poskytuje komerční bezpečnost, vojenské konzultace, implementuje výsledky těchto konzultací, cvičí ozbrojené síly, pomáhá při nákupu bojové techniky, podporuje bojové operace a konečně se účastní bojových operací. V minulosti pro některé aktivity kontrahovala EO.

V dubnu 1998 byl se SI spojen skandál, který odhalil i to, proč některé vlády vidí v těchto společnostech značný potenciál, zejména v souvislosti s operacemi, které nemohou pro-

vádět oficiálně. Společnost byla kontrahovaná exilovou vládou Sierry Leone Ahmada Tejan Kabbaha, která byla odstraněna vojenským převratem v květnu 1997. Úkolem SI bylo vyzbrojit asi 40 000 mužů, podporovat aktivity EO po dobu její akce v zemi a asistovat silám mírové operace ECOMOG, kterou vedla Nigérie, přičemž cílem bylo svržení vojenské diktatury Johny Koroma. V rámci této operace prováděla SI také logistickou a leteckou podporu. Zmíněný skandál byl spojen zejména s tím, že se ukázalo, že samotná operace měla „podporu a souhlas britské vlády“, jak to vyjádřil Robin Cook. Objevují se rovněž dohady, že samotná činnost SI byla do jisté míry podporována i britským královským námořnictvem, což dávalo této akci oficiální charakter. Tím, že SI zásobovala zbraněmi pocházejícími z Bulharska jednotky vlády v exilu, porušila embargo, které bylo v té době vyhlášeno.

Defence Systems Limited (DSL)

Britská společnost byla založena v roce 1981 Alistarem Morrisonem. Tvoří ji zejména bývalí příslušníci britských speciálních složek, zejména SAS. V roce 1997 byla koupena americkou společností Armor Holding. Společnost byla nedávno oslovena OSN, aby uvažovala o účasti v operacích, kterých se nechťejí účastnit členské státy OSN. Údajně má asi 5 000 zaměstnanců a v současnosti je aktivní zejména v Singapuru, v Moskvě, v Bogotě a v Mosambiku, kde pracuje na projektu společně se Světovou bankou. DSL v minulosti zajišťovala personál i pro mise OSN v bývalé Jugoslávii, kde byla největším kontraktorem svého druhu. V roce 1995 působilo na území bývalé Jugoslávie asi 430 zaměstnanců této společnosti. V září 1997 DSL nasadila asi 1 000 osob na ochranu ropných polí, dolů a ambasád v Angole. Po dlouhou dobu zajišťovala ochranu pro ropná pole společnosti British Petrol, a to zejména v Kolumbii. Společnost cvičila jednotky rychlého nasazení v Angole. K jejím dalším klientům patří např. DeBeers, Shell, Mobil, Amoco, Chevron a několik agentur OSN. V tomto směru má DSL značnou prestiž, kterou se nepovedlo získat EO ani SI.

Military Professional Resources Incorporated (MPRI)

Společnost byla založena v roce 1987 asi dvaceti bývalými vysoce postavenými veliteli americké armády. MPRI má silné vazby na americké zbrojařské firmy, jakož i na exekutivu. Samotná společnost ve svých prezentačních dokumentech uvádí, že její sídlo se nachází blízko Pentagonu, čímž implikuje i dobré vztahy s uvedenou institucí.

K prvním mezinárodním kontraktům patřily semináře o Válce v Zálivu pro tchajwanskou a švédskou armádu. MPRI se podílí i na vzdělávání záložních důstojníků americké armády, které se koná na 15 amerických univerzitách. K prestiži společnosti přispěla její údajná účast v operaci Pouštní bouře. K neznámějším aktivitám patří např. vycvičení chorvatské armády v roce 1995 a následně armády Bosensko-Chorvatské federace. MPRI tvrdí, že je zapojena zejména do výcviku vojenských jednotek, tedy nikoli do skutečných bojových operací. Někteří pozorovatelé z Balkánu však tvrdí, že MPRI byla přímo zapojena do akce, kdy chorvatská armáda obsadila Krajčinu. Samotný výcvik byl financován z americké pomoci.

Někteří odborníci jako např. Kevin O'Brien se domnívají, že tento úzký vztah byl potvrzen např. v listopadu 1995 v době návštěvy angolského prezidenta ve Washingtonu, kdy prezident Bill Clinton „doporučil“ vypovězení kontraktu mezi angolskou vládou a EO a kontrahování MPRI. K vypovězení kontraktu skutečně došlo, ale jednání mezi angolskou vládou a MPRI nepřinesla očekávaný výsledek, pro což existují dvě interpretace. První je, že MPRI nebyla schopna dělat „business na africký způsob“. Druhý je, že MPRI nedostala licenci na tento kontrakt od americké vlády, která je nutná pro každou aktivitu jakékoli americké společnosti v této oblasti. Kontrakt s angolskou vládou měl obsahovat základní výcvik důstojníků a poddůstojníků, výcvik ženistů, provádění odminování a anglickou jazykovou přípravu.

BDM International

Jde o americkou společnost s odlišným zaměřením než předchozí tři organizace. Úzce spolupracuje s Pentagonem a zajišťuje speciální výcvik pro americké jednotky v oblasti informačních technologií, informačního boje, speciálních operací a tajných operací. Tato společnost zajišťovala „tlumočnický“ pro mise, jichž se účastní americké jednotky (Somálsko, Haiti, Bosna a Hercegovina, Perský záliv). V minulém roce společnost koupila Vinnel Corporation, která úzce spolupracovala se zeměmi Perského zálivu. V roce 1997 podepsal Vinnel tříletý kontrakt na modernizaci saúdskoarabské Národní gardy ve výši 163 mil. \$. Jde o pokračování 170 milionového kontraktu z roku 1975. Aktivity společnosti Vinnel v Saúdské Arábii byly příkladem, kdy soukromá vojenská společnost v podstatě řídila ozbrojené síly země. Tato společnost zajišťovala také výcvik vojenských jednotek v Egyptě.

Rozvíjející se business?

I když většina dosavadních studií věnuje pozornost zejména působení těchto společností v Africe, podobný trend se objevil i mimo tento kontinent. Zejména v bývalém Sovětském svazu a na území dnešního Ruska vedlo výrazné snižování počtů vojáků k zapojení demobilizovaných vojáků do mnohých soukromých bezpečnostních společností. Odhaduje se, že na ruském území působí asi 12 000 soukromých bezpečnostních, popřípadě vojenských agentur účastnících se široké škály aktivit od tradičních bezpečnostních úkolů (střežení majetku, ochrana osob apod.) přes konflikty nízké intenzity až po organizovaný zločin, jako je pašování zbraní, prostituce či obchod s drogami. V porovnání se společnostmi sídlícími v USA, ve Velké Británii nebo ve Francii se zde neprojevuje dohled státu.

V poslední době byl zaznamenán nárůst aktivit soukromých armád ve Střední Asii a v oblasti Pacifiku, kde se demobilizovaní vojáci, kteří se v době studené války účastnili partyzánské války a konfliktů nízké intenzity, výrazně zapojili do kriminálních aktivit. Podobně i v 80. letech v Latinské Americe drogové kartely vytvořily množství soukromých armád z bývalých vojáků, pracovníků tajných služeb a žoldnéřů z celého amerického kontinentu. Tyto „armády“ měly chránit obchod před „konkurencí“, jakož i před zásahy státních orgánů. Především tyto poslední příklady tvoří negativní image moderního žoldnéřství.

Žoldnéři nebo mírotvorci?

Působení těchto skupin vyvolalo značnou diskuzi o jejich roli a odpovědnosti. Vedení války a zajištění bezpečnosti bylo tradičně v kompetenci státu a transfer těchto aktivit do soukromých rukou zahájil diskuze o pozitivních a negativních působení soukromých armád společností v globálním měřítku, o možnosti nebo nemožnosti jejich kontroly, o odpovědnosti nebo neodpovědnosti národní vládě, popřípadě instituci, jakou představuje Organizace spojených národů.

V současném mezinárodním systému jsou národní ozbrojené síly kontrolovány pomocí demokraticky zvolených civilních a politických zástupců každé země, kteří rozhodují o jejich nasazení, struktuře, počtech, modernizaci a dalších. Soukromé vojenské společnosti však tímto způsobem kontrolovány být nemohou.

Otázkou zůstává, zdali by existence soukromých společností měla být regulována speciálními normami na mezinárodní úrovni, popřípadě zda by pro ně měla platit stejné pravidla jako pro jakoukoli jinou oblast podnikání. Odpověď na tuto otázku je poměrně velmi naléhavá, protože soukromé společnosti jsou schopny a ochotny v mnoha konfliktech převzít od mezinárodních organizací, jako je OSN, Severoatlantická aliance či Organizace afrických států, roli mírových sil. Problémem je, do jaké míry by soukromé společnosti podléhaly mezinárodnímu konsenzu, který je pro zahájení mise vyžadován, popřípadě kontrole mezinárodního práva. Zároveň však můžeme slyšet i hlasy, že by nasazení těchto společ-

ností eliminovalo problém národních zájmů, které mají jednotlivé země účastníci se mise. Mohl by tím být vyřešen rovněž problém duálního vedení, kdy mandát definuje a misi vede mezinárodní organizace, jako je např. OSN, ale velení jednotek v podstatě reflektuje především zájmy politického vedení vlastní země. Objevují se též hlasy, že by soukromé vojenské společnosti byly loajálnější k nadnárodní instituci, než je tomu u vojenských kontingentů jednotlivých zemí. Stoupenci tohoto řešení poukazují i na to, že by se vyřešil rozpor, kdy o misi rozhoduje mezinárodní organizace, ale politickou odpovědnost nesou národní vlády. Argumenty pro využití v mírových misích jsou v současnosti podporovány i dosavadními zkušenostmi z misí, kde bylo služeb soukromých vojenských společností využito a které jsou poměrně pozitivní. Mnohé společnosti vidí v zapojení do mírových misí nový trend ve vývoji tohoto segmentu trhu.

Samozřejmě se objevují i hlasy, které poukazují na nevhodnost využití těchto společností v mírových operacích. Argumentují zejména tím, že tyto společnosti by ve snaze zachovat si dobrý obchod pokud možno co nejdéle měly snahu prodloužit trvání mise. Problémy by mohly nastat i v oblasti dodržování lidských práv.

* * *

Využití soukromých vojenských společností, popřípadě nevládních organizací v místech vojenských konfliktů by nebylo ničím novým. Jak jsme již naznačili, některé z výše uvedených společností se mírových misí již zúčastnily. Humanitární organizace, jako je Mezinárodní červený kříž, CARE nebo v českém případě Adra či Člověk v tísni, přispívají k řešení problémů uprchlíků, jsou velmi aktivní v případech humanitárních katastrof. I u humanitárních organizací byl vývoj postupný a na začátku se na ně nahlíželo s podezřením. Vůbec poprvé se humanitární organizace zúčastnily mise v Kongu na začátku 60. let a jejich činnost byla pozorně kontrolována ze strany OSN. V současnosti v místech konfliktů, jako je např. Kosovo nebo Rwanda, působí doslova tisíce nevládních organizací, které nekontroluje nikdo. Jejich činnost nabývá i jiné rozměry než čistě humanitární. Mluví se o nich jako o aktivním činiteli, jenž výrazně přispívá k dosažení diplomatického řešení konfliktu. Někdy se tvrdí, že jejich znalost terénu a místních vztahů je vyšší než informace, které je možné získat od tajných služeb.

Na druhé straně by bylo chybou směřovat aktivity nevládních organizací a soukromých vojenských společností. Nevládní organizace se maximálně snaží o získání mezinárodní prestiže, která by zlepšila možnosti financování jejich aktivit. Soukromé vojenské společnosti dělají svou práci především pro zisk, jenž se rozděluje mezi akcionáře.

Na závěr si můžeme položit otázku: Jaká je budoucnost soukromých armád? Mnohé vlády (zejména americká a britská) se snaží, aby tyto společnosti získávaly kontrakty. Francie využívá tyto společnosti k tomu, aby zlepšila postavení francouzských podnikatelských subjektů v Africe. V Izraeli a v JAR se podobně jako v USA, ve Velké Británii a ve Francii projevuje snaha více kontrolovat aktivity těchto skupin. Mezinárodní společenství je svědkem, že tyto společnosti jsou ochotny a schopny plnit některé úkoly v mírových misích, a objevují se hlasy, že „privatizace mírových misí“ je nejlepším řešením pro vyspělé industriální země, které nejsou ochotny intervenovat v oblastech, které jsou vzdálené od oblastí jejich životních zájmů.

Podnikání v této oblasti je staré jako lidstvo samotné, ale v současnosti jsme svědky znovuvytvoření třídy profesionálních bojovníků, kteří jsou schopni operovat na globální úrovni. Otázkou je, jestli mezinárodní společenství bude akceptovat tento podivný a podle některých „špinavý válečný“ element.

¹ Viz článek 43, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, platný od 7. 12. 1978.

² Best, G.: *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts*. Weidenfeld and Nicholson Ltd, London 1980, s. 328.

Literatura

- Best, G.: *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts*. Weidenfield and Nicholson Ltd, London 1980.
- O'Brien, K.: *Military Advisory Groups and African Security: Privatised Peacekeeping?* *International Peacekeeping*, No. 3, 1998.
- O'Brien, K.: *Private Military Companies and International Security*. Paper byl prezentován na konferenci *Vztahy armády a společnosti od Vancouveru po Vladivostok*, konané v Birminghamu, 14.–16. dubna 1999.
- Howard, M.: *Válka v evropské historii*. Barrister and Principal, Brno 1997.
- Malan, M.: *US Response to African Crises: An Overview and Preliminary Assesment of the ACRI*. *ISS Papers*, No. 24. Institute for Security Studies, Midrand, South Africa 1997.
- Shearer, D.: *Private Armies and Military Interventions*. *Adelphi Papers*, No. 316. ISS, London 1998.